

Баснъга Баатр

Бичээч—драматург, Баснъга Баатр, 1911 джил, Эркин нутга, Цагрт гитг аньга, угага күүнй бүүд төрөмн.
 Революц күүрт эк, экинй күүнд заргадж йовемн.
 Советин йосн токтосна хббч экинй советск ола-зүсн үүлд цер-
 глж йовемн. 1929 джил колхозт орад, цаараннь эи коткотан
 ах бухгалтер бөлж кблсемн.
 Баатр 1927 джил Кануковск ШКМ чилсемн.
 1928 джил ави 1930 күүрт Халымг таньгчин „Таньгчин
 заныг“ газетд кблсемн. Эи цагасн ави эклж бичси болдг.
 1931 джил „Оньгрн лагин уни“ гитг дектр түрүн болж бар-
 гдла. 7 пьес, кесг повесть, рассказмуд, очерке, статьяс халымгин,
 централнь болн республиканск барг гарла. Орс-халымг келнй, 25
 мишьгн уга словарь белдлж гаргьсемн. Халымгин эпос „Джань-
 гьринг“ орс келнй орчулагьнд шумьгьагьар орцсемн. Кесг произ-
 веденьсн оред орчулагьнд мбн.
 Максим Горькин „Сүүлинькень“, Тирсо де Молина „Буйнч Мар-
 та“ гитг пьесмуд халымг келнй орчулсемн.
 В. И. Ленин „Багьчудин тускар“ гисн, нань чиги кесг произ-
 веденьсн орчулсн мбн. Пушкинй „Бумблв“ гитг стих орчулсн
 болдг.
 1932 джил Коммунистическ партин членд орсми. 1934 джил
 СССР-и Бичээчрин Союзин членд орулгдлж авгдсми.
 Төрскэн харелгына дайна цагг, ик зууднь очерке бичнй, теди
 дотр героймудин, партизанмудин болн нань чиги даяачрин тускар
 бичнй.
 1942 джил Советин Союзин Герой Деликович туск сборник
 барас гаргьхар белдкениг, немшнр шатаксемн.
 Бичээч Баснъга Баатр 1944 джил, апрель сарин 25-д бичг-
 ресми.

ХАР ДЖОЛМ

РАССКАЗ

Кехми. Санджнй медхнй ман хойрагьм бичн тарак. Му чидлтй улст аргь бйану... Не бар!—гидж келад ирсн кун, уралан йовад, бор тблгиг Гучинд барлцлж бгв. Гучн бор тблгиг барад, дбрви мбчинь далычн кулд, ирсн күүнй тергидачад оркв.

Ирсн залу хавтхасн ол давхрлдж орасн бучтй киргй хар туньгрцган гаргьдж авад, мбнйгнй тоолдж бгвд, мбран хару эрглдж авад, Гучинд мена келн, ирсн ормар, хару гарн, хар толгьа ташрлад йовад одв. Гучн арласнь халадж бйагьад, гүүнйр саналдн бас хару эрглж авад хотналан халагьад хббгьан үрвүн туугьад гарв...

...Иир, ээин зальг юн юм гаргьдж орксм энви?.. Күүнй арви арслнйгд джилвтад... Иир кун болдж богрлдж үзяд уга кун, ю гаргьдж орксм энви?.. Эх! Гартй толгьа, —гидж келн, толгьагьан цокад авб. Чикрш уга хаджгьр гаргьна гилгэн. Иир ховдглад юмб? —гич ухата Гучн, бийлгьан ноолда йовлж, хббгьан дахад хотндан ббрдлж курч ирдж.

Туунй хббнй гурв-дбрв хонсн цагла, гентки Нарна Иисн, Наран Санджин имтй нег бор тблг авч ирдл хасвлдж гисн заныг гарал ирв. Эи джирклэ сонъсн Сандж босцж суугьад, хбн үдлх цаг халагьад, шуукрад гарч орад бйанй.

—Халагит тер кишго доскиг. Хбн ирлгьилд, чи, Бадм, олад мана Бурвин шар толгьата кбк сетран бор-тблг бйах угагьнй халагьад ирлч. Оцклдур хбн хотнд орхд тер сетра майлэд йовхлань алинь бола билэв—би... Чамаг, кишго ноха, арсичнь авсв.

Тиигй бйагл, хбн хотна захд ирснд Бадм олад кбк сетран тблг халагьад, Гучинг дахулдж авад Санджинд орад ирв. —Ягьлж? Одакчн бйану?—гидж орн деер кевтсн Сандж, зун хатхсн мет бсрдж босад Бадмас сурчкад, гал падрсн нударн, Гучинг кблснь ави ббдлүлэд толгьа куртлнь халагьад зогсв.

—Уга бйадтгй. Экинй халагьад майлэд бйанй,—гидж хару бгн, Бадм барана бмн бвдгли суув.

—Чи кишго кун! Эи газак малд кен эзмб? Чий, бий? Ар Экан д...! Тер кбвунам кбк сетран бор тблг күүнд юнйгад худлвч?.. Намаг нуднм үзүлдж нег илад, нудн далд хонр идхйр билчн?.. Хей! Чамд келджанав! Харуьгим бг!—гидж Сандж хаакрснд Гучн хару бгв:

—Тана кбвунй сетран бор тблгиг Нарна Ииснд худллав. Тана сардан бгдг арви арслн-гартн кен гесан теджадж, ээман бучткж болх билд. Бүкл гурви джилд хббнйгн ард хатад, даархнй чиги үзяд, корхнй чиги үзяд аман гарган барад йовад йовем бичм танас улү нег арслнйг, ээмдан кургь хувц авад угав. Тер бичнй газак хббгьитн танд ээнднй орхнь улүгьар халагьад, нег хургь богрлдж илуга йовлав. Минь урджин цаад бдр, аргьан бархларн нег ээмдн үмех кишг, аман даллх шалвр авсгидж санад, таниг нег тблгар угархла угарал одг гидж тоолад, тер тблгитн худллав.

—Халагьич үнгиг, харуцдаж бйахнй! Бичка ду гар! Намаг сургьх чини дуту билд? Намла бич хувадж идхар билчн? Терчнй минн кблсн. Минн кишг...—гидж келдж йовлань, Гучн кунц келүл уга:

—Танас агта халымгца уухлати кблсн гарсиг үзхас биш, кбдлмш кедж кблсн гарсиг би хув тустан иир үзяд угав,—гидж наадлсн дургьгьар келчкэд, Гучн джолмадан гарад йовв.

Сандж дахн гүүдж гарад, зелин гасна бдр кевтсн кемтркй иртй харсук авад, дайлдж авад, цааран халагьад йовлж йовсн Гучнур шивд орксн, Гучна цамхрхад цокн хару увв. Гучн хару эргад халав, уха-сегьгьан алдн кишад одв.

—Тиикиг эрдж бйалд! Минн кбвунй бор тблг намд чамас унтй. Эрдж бйасн болхла, тер,—гидж келад Сандж гертан ордж ирд, ори дееран

гарад, кблн термин толгьад цахлдж оркад кевтв.

Зелин бмн гаснд кишесн Гучинг, экинй нуднйн догьлнй нүлмстй гарч ирд, хотнас нег кбвү дуудж авад, теврад джолмадан орулад, джолминнй зун бийд бйасн салврха хар хурмш деер кевтүлв. Гучна цамхрхад туссн сүк, экиннй күрд, дбрү дуньгьадн утлн, гүүнйсн утарбргидн цоолдж. Гучна толгьан экинй гоолджен цуснла хутхлад, улвтр бнйг зүрүгьад бас гоолжад бйанй.

Эи тоотиг эвранны нудар үзлж бйах экинй, нус-нүлмсн асхсарн зогсдж бйахш. Збвар буурл орсн үстй толгьагьарн, тулгьин шнйр, хату газр хойр цокад уулад бйаглнй, уснь гулмгин үмснлй хутхлдж бутрлад, нүднй уул-угчм болтлан хавдад оч. Эмгнй бйадл: урднй үзяд уга угагьан үзлж, үзсн хамган гарган бардж, үннйн хувьсн цокрсн күүнй бйадлтй. Эмгн хойр альхан довгдач харал-йдрал хойриг, теньгрэс ундж бйах мбндр мет асхад, эцад дже болад бйасн хунин бвчүнлй адл ирзисн эцн бвчүгьарн газршудрад кевтнй, тингдж бйагьад сана авсн кевтй босад, кбвүнннй ээмас татад:

—Я—ягьлав, ягьлав! Хаам минь, ягьсичнь энв! Чамаг уга болхла намд чигн бйагьад юмб?... Газам мал болад, гартм үрн болад, тавгиннй кблсмань-надан түркэд, маньнаннй кблс тавган түркэд, кезид болв чиги эзтй, оньдин дбрви цагт ээмдан үмедг бучн зах хувцн уга, даархднй чиги даарал, даарш угаднй чиги даарал, ганцхн мининнй тблй амн арсндан күрд үклдй йовдг билдүсч! Ода ягьсичнь энв? Намагьан ягьтха гиснчнь энв?.. Даархдм чиги даарал, халхдм чиги халад, даргдхднй чиги даргдла, даджргдхднй чиги даджргдлад намагьан теджягьад йовдг билдүсч! Ода үкж бйах, тусасн тушагьан икар халдах намд, кен халун цайтаагьн ам зуулгьхв? Эи хатсн хар кбвунй ам авч, намас хагьцулсн Сандж хойр шар

кбвүгьан эн нутгасн нүд уга гал гулмгдан шардж ид! Орүн нари гархиг үзл уга од!.. Я, ягьлав, чамас бшягьан авдг аргь бйалг болхнй ягьна?.. Иир чамас авч болх цаг ирх!..—гигьад эмгн сергьтад бйасн махмгта кбвүгьан татлж авад умсэд, гашудад угагьарн гашудад кевтнй.

Эмгнй келад бйасн үг, тальвад бйасн харалас хотна улсин зуркн ишкрд бйанй. Хотнз улс ним сүркй юм үзн сүрдэд яяхан медлж эс чадллад, гер-герарн орад, эндр бдр болсн йовдлин тускар юм ухалш угагьар сууцхав.

Омникнь ббрдсн, ардкнй холдсн кбгшн эмгнй зовлнйгиг Санджас бишнйксьн цугьар медлж, дахн зовлж бйацхана. Зуг болд зурктй Сандж, кезад болв чигн бйадг кеварн, юм эс медсн кун мет орн дееран таварн кблврд кевтнй.

Орүиднй болв. Зуна нари сйахн улагчрал муслхзн индгьад гарад ирв. Хббгьан хотнас гаргьхар нарнла буладдж боссн Сандж бишмудиннй хойр ханцан ээм деерягьарн хайдж оркад, хонг дотрагьур йовлж бйагьад, джоам тал ирд шuurxa уудинь аргьулхн секад дотркинь халадж оркад унтрад бйав... Эмгн арй кийтй, аллдж унал, „намаг үкв чиги ардм уульдж-унлджд юмн бйахш, манла адл улс, амгнй хот хорадж бйахйр үкв чиги гем уга. Бүкл арви негн үрнйс үдлсн ор ганцхн отхн харим минь алсн Сандж амрч бйаг... амрч бйаг, халай... Кеду чинан му болв чиги, эк-эцктан үрнй унтал... Гучн! Гучан босхичнь... хббгьан гаргь... одаксн керлх... Бос... бо...с“—гигьад кевтнй.

Сандж хару цухрн, дал дееран хайсн бишмудан батлж үмсдж авад: „нам эннь эрт үкхнй болх билд, кблснй илчкэд, нус-нүлмсн асхад алх“—гидж бийлгьан күүндл хотна бмн кец халагьад гарад одв.

Нарнла буладлдж гардг, бл кбк утан эн брүн Гучна джолмас чигн гарсн уга, нарила буладлдж босад үс-тос хадг эмгн чигн боссн уга... Хотнас иир а гархш. Урднй кергдг уга хар джолмиг, эн брүн хотна улс сондятагьар халадд, гүүнйр саналдад, шимлди күүндллад бйацхав.

Сандж кец деерасн герадан буудж ирн, Бадмиг дуудж авад:

—Эи кишго доскин ясн деер бйагьад бйахм биш, нег тал эрт нүүх кергтй. Укрмуд гаргьл уга цармуд бардж ав, гемад хйагьл. Нарн декштл, халун унтл нег бүүрид курч буухми. Дакад дү күүкан тер хббнд гаргьлж орк,—гидж Сандж закениг сонъсад, нег чиги үг унйгьал уга Бадм гарад одв.

(Чиглчнь 4-ч халхд).

Х А Р Д Ж О Л М

(Чилгчнь).

Санджин хотн тер бдр нуудж одв. Зуг нег хаджугъарнь орсн богшргъа, нег хаджугъарнь гарм хагърха бурăстă хар джолм нутг хăрулăд улдв.

Эн туулжиг би тер нутг деерăгъяр гарч йовад сонъсв!..

...Нег ик хар толгъа бдлăд гарв бидн. Мана бмн, тудухнд, бнчрăд улдсн хургън мет нег хар юмн бăагъад бăанă.

—Эн юн хар юмб?—гидж джолачасн сурв би.

—Одак мини келдж йовсн Гучна[хар джолм—гидж келăд джолачм гуунăр саналдв.

„Ягъсн чолун зуркмб... ягъсн бр уга амтмб. Кууг зардж-зарчкад, ард бийднь алад хоосн нутгтан хайчкад, нуугъад йовдж одна гидг. Минь мини гарт харгъсн бол-

хнь... “—гигъад зусн-зуул му тоолврмудт толгъам дуурăд йовв.

Тиигă йовдж джолмин хаджуд ирăд бууввдн. Ураландан гарад джолмд бдрдхлă, умкăрсн унр канъкнад одв. Джолмин салврха хар уудинь секăд хăлăн би хооран цухрад, зуркм ишкрăд одв... Гучн ода чигн ормдан кевтă. Наад бийднь экнь, гаран делăд сунăгъад оч. Хойраннь чирăнь кбкрлдăд, кбблдăд оч. Йирчик хăлăдж болхш...

Хăргу эргдж гархлам:

—Эн джолмиг шатадж оркий—ягъий—гидж джолачм сурв.

Удл уга хоюрн джолмиг шатачкад гарад йоввдн...

Юн чигн юмиг кун мартдг, болв эн джолм минь ода чигн нудндм узгдăд, бийим дахад йовна. Эн джолмиг би укинуктлăн мартш угав...